

З ВІЖУЧОЇ ХВИЛІ.

„Самоотверженіє Малороссіянь“.

Недавно одна з петербурських благонадьожних газет¹⁾, користаючи з зроблених пресі попущень, уважала на часі розповіді своїм читачам стару і в історичній літературі добре звісну, але для ширшої публіки признану нецензурною історію про тайний шлюб цариці Єлисавети з відомим її улюбленцем, козаком із села Лемешів Олексієм Розумом, з московська потім названим Разумовським. Що цариця, не задовольючи ся давніми своїми — звичайними в тім віці, любовними зносинами зі своїм фаворитом, задумала узаконити їх шлюбом, толкують впливами її прибічників, яким Разумовський, як чоловік простий і добрий, до політичних і всяких иньших впливів неохочий, був дуже наручним, і вони волили все бачити його на позиції царициного фаворита, ніж мати перед очима перспективу всяких можливих змін, які могла б привести з собою поява нового фаворита або одруженне Єлисавети з котримсь заграничним претендентом на її руку. Вплинути на поборжну царицю, загравши на релігійно-моральну ноту, було не тяжко, тим більше, що привязанне її до Разумовського було дійсно щире й правдиве. Деся в р. 1742 вона обвінчала ся з ним потиху в одній зі своїх сільських резиденцій²⁾. Від тоді аж до своєї смерти вона жила з Разумовським як з чоловіком, не криючи ся зовсім з тими відносинами й не таячи ся з своєю ласкою й привязаннем до нього. Коли Єлисавета вмерла і по короткій перерві на престолі засіла цар. Катерина, її фаворит Орлов чи його партизани задумали відогріти на свою користь сей прецедент і пропонували цариці, аби за прикладом Єлисавети обвінчала ся з Орловим. Але як оповідає фамілійна традиція Разумовських, цар. Катерина себе вязати не хотіла і щоб розвязати ся з тим прецедентом, постановила дістати до своїх рук документи про вінчанне Єлисавети з Разумовським. З тим був висланий до Разумовського канцлер, аби виманити від нього документи під тою покривкою, що мовляв Кате-

1) Новое Время, ілюстр. додаток з 4 (17) II 1906.

2) Відомости про се зібрані в книзі Васильчикова Семейство Разумовских I с. 18—21, Спб. 1880.

рина в пієтизму до своєї тітки Єлисавети хоче Разумовському дати титул „імператорскаго высочества“, і для того хоче бачити документи його шлюбу з Єлисаветою. Але Разумовський, що сю історію знав і розумів, куди вона веде, на очах канцлера дістав ті документи і прочитавши та обцілювавши, не кажучи й слова, спалив їх на очах тогож канцлера, і тоді поручив йому переказати цариці, що всі поголоски про шлюб безпідставні, що він не був нічим більше як лише покірним слугою цар. Єлисавети, котрою вона вправді обсипала своїми ласками вище заслуг, але нічого більшого між ними не було; від нової цариці просить він собі ласки, але не бажає ніяких гонорів. Одержавши про се реляцію від канцлера, Катерина з задоволенням сказала: „Ми одно одного розуміємо: тайного шлюбу не було, хоч би для заспокоєння боязької совісти. Поголоски про се були мені завсіди противні. Чесний старий упередив мої заміри — але я й надіяла ся сього, знаючи українське посьвячення“ („почтенный старикъ предупредилъ меня, но я ожидала этого отъ свойственнаго Малороссіянамъ самоотверженія“).

Я оповів сю трохи придовгу анекдоту, звісну з доброго, хоч і півного джерела¹⁾, задля її закінчення — варте воно того. Чи сказані дійсно Катериною, чи вложені в її уста людьми, що близько знали її погляди й погляди правительственных сфер, сї слова про „самоотверженіє Малороссіянь“ так характеристичні в сих устах, що можна б їх поставити як епіграф цілої новішої історії російської політики супроти України. Цар. Катерина, що знищила останки української автономії й поставила собі задачею викурити в Україні саму память про її політичну окремішність та привести її до повного „обрусїня“, очевидно мусїла дійсно, мати високе понятє про „свойственное Малороссіянамъ самоотверженіє“. Сто літ заціпляло його українському суспільству московське правительство, кождий прояв опозиції рахуючи за бунт і з найменших причин, або з простих підозрїнь позбавляючи людей — до самих гетьманів і митрополитів включно — урядів і майна, беручи па тортури, засилаючи на віки в Сибір і т. д., а всякий прояв „самоотверженія“ щедро обдаровуючи всяким „жалованієм“ — коштом України й українського

¹⁾ Зі слів Олексія Разумовського, сина Кирила, оповів її його зять граф С. Уваров в 1843 р. — оповідання надруковане в Чтенїях москов. общ. исторїи и древностей 1863, кн. III. Критичні замітки до деяких деталей сього оповідання у Васильчикова оп. с. с. 307.

народу зрештою, віддаючи в кріпацтво вільне українське селянство й землі. Катерина, маючи за собою сто літ сеї науки, поклала ся й тепер, що Українці на знак правительства не залишать „отвергнути ся“ самих себе, своїх прав і традицій, коли заравом ще посолодити їм се відповідними виглядами на кар'єру й маєткові придбання, — що „желаніє къ чинамъ и особливо къ жалованію“, як висловляла ся цариця, переможе українські „умоначертанія прежнихъ временъ“, національні й політичні традиції й змагання.

І не перечеислила ся. Українська суспільність дійсно пописала ся ще раз „свойственнымъ Малороссіянамъ самоотверженіємъ“, а горячі голови, що думали про опозицію, про опір або вмішання чужих держав (як Капніст), вістали ся при тих мріях, не підтримані загалом. Правительство ж Катерини й її наступників старанно плекало далі сю дорігоцінну для нього прикмету української суспільности, й Українці — в масі беручи — не переставали від тих часів „удивлять міръ“ своїм „самоотверженієм“, з яким вони трудили ся на ланах російської культури й політики, старанно уважаючи на кождий рух бюрократичного пальця.¹⁾

З моїх власних спогадів насуваєть ся мені один маленький епізод — досить дрібний, але інтересний — не особами, а тільки як прояв того загального, стихійного українського „самоотверженія“.

В київській громаді 1870—90 рр. дуже знаюю й популярною фігурою був Андрій Данилович Юркевич, молодший брат філософа Памфила Юркевича, змальованого в Нечуєвих Хмарах (під іменем Дашкевича). Він був учителем II гімназії, де вчив класичної філософії, а потім довго жив у Києві на пенсії. У своїх учеників він лишив по собі як найліпшу память, був чоловік дуже добрий, симпатичний, чесний і „ширий Українець“. Був то пережиток Запорожця, з ріжними химерами й куріозами вдачі, і жив собі по запорозьки, самітно, тільки що не в курні, а в офіцинах старосвіцького, як і сам він, дому Курдюмових на Нижній Володимирській. Як багато иньших „ширих Українців“, був Українцем вповні платонічним; казав, що своїм завданням уважає піддавати ідеї й теми людям, що працюють в українській науці, сам же звичайно не робив нічого. Одинока сфера, де його українство проявляло себе

¹⁾ Уваров оповідав епізод про Разумовського як »типъ мислящаго Малоросіянина«, як він собі його представляв.

активнійше, була українська пісня. Він незвичайно любив український спів, і давнійше громадив наоколо себе співаків-аматорів, особливо зпоміж молодіжи, що збирали ся раз на тиждень в його козацькім куріні в глибині Курдюмівського подвіря й співали. Але й се урвало ся. А як саме — про те оповідав він мені так більше менше.

Твердо памятаючи, як добрий горожанин, що живе він на світі виключно за дозволом начальства, Юркевич, подібно як обережні герої Щедрина, уважав за потрібне піддержувати знайомости з ріжними чинами поліції, для безпечности. І от зустрівши ся одного гарного дня в гостинниці „Древняя Русь“ напротив святаї Софії з приставом своєї части (дільниці), запросив його до компанії, й почали пити не знаю вже що. Коли пристав дещо „угобзвив ся“, перевів розмову з предметів теоретичних на більше персональні, і задобрений гостинністю Юркевича, повів з ним таку більше менше розмову:

— Хороший Ви чоловік, Андрій Данилович, а мешкаєте в таких підозренім домі!

— Як підозренім? — питає Юркевич. — Таж там все люде спокійні й порядні мешкають.

„Так — так, каже пристав, тільки там що п'ятниці відбувають ся якісь підозрілі збори, буває маса студентів, і я як раз маю тепер порученне вислідити се“.

— Коли се він сказав, — оповідав Юркевич, — я зараз зрозумів, що то він про мої співацькі зібрання говорить.

Чоловік слабше вихований політично певне зараз би пояснив приставу, що ті зібрання не мають нічого підозреного, що люди сходять ся на співання пісень з друкованих нот, і тільки. Але Юркевич поступив не так.

— Он воно що, думаю собі, на те пішло! І найближшої п'ятниці, як хлопці походили ся, кажу їм: „Годі, хлопці, прийшов нашому співу кінець! більше у мене не сходять ся!“ І від того часу більше у мене не ходили ся.

„Почтенный старикъ предупредилъ меня, но я ожидалъ сего отъ свойственнаго Малороссіянамъ самоотверженія“, міг би сказати поліцмайстер города Кііва. Юркевич упередив заміри начальства, як старий козак Разумовський, і також не зрадив „свойственному Малороссіяпамъ самоотверженію“, позбавивши себе найбільшої й одної властиво утіхи свого самотного житя лише тому, що вона

здада ся підозреною кїївській поліції. Правда, Юркевич сю історію оповідав з наміром показати, як то він піддуриє поліцію: вона лише збирала ся вислідити зібрання, а він їх взяв і скасував. Я сильно підозріваю, що й Разумовський, палячи свої документи, не був свобідний від тої-ж злорадности, з якою й сучасні покоління Українців залізали в найдальший кут печи й умивши собі руки з усякої політики, думали на всяку власть: „Шукаєш українського сепаратизму, ну і шукай! чорти-батька знайдеш!“ Вправді се трохи нагадувало популярну анекдотку про того „хохла“, якому проворний Москаль казав заплатити за те, що числив „царських галок“ на московській дзвіниці, а „хохол“ платячи без вимівок сю кару, ловко „надув Москаля“, признавши ся замість 500 галок лише до 200. Але „хитрі Малороси“ того не помічали, не помічають, і далі безпардонно надувають начальство. Воно сподієть ся від них в теперішніх часах, коли не то що живі, а й мертві заврушили ся, якогось „самоопредѣлення“, а вони далі пописують ся „свойственнымъ Малороссіянамъ самоотверженіємъ“ і так старанно орють російську ниву, що начальство аж до розпуки приходить від такої „закоренїлої гіпокризії“, не знаючи, кого ченити ся. Справді, як би дожив до наших часів недоброї памяти Михайло Юзефович, хто зна чи й його не трусили-б і не всадили до арешту „по подозрѣнію въ упорно скриваеомъ малороссійскомъ сепаратизмѣ“.

А що з того самоотверженія виходить, про се пише в однім з останніх чисел кїївська „Громадська Думка“ у вступній статі (ч. 35). „Просьвітна робота (на російській Україні) припинила ся. Наші народні видавництва (в Петербурзі, в Кїіві) притихли; з красного письменства за останні часи кілька передруків гарного старого і кілька зовсім неінтересних у наш час збірок нового; тільки одно й веселить, що почали видавати ся нашою мовою газети. Та вже „Хлібороба“ нема, „Народньої Справи“ теж, — поки можна говорити тільки про „Рідний Край“ та „Громадську Думку“ — все инше, про що доводило ся чути, поки що не виявило ся... Що правда, є в нас дві „Просьвіти“ — одна кам'янецька, а друга одеська, — обидві заснували ся недавно з просьвітною метою. Та про першу не знаємо нічого, що́ та як вона робить, а що до другої, то тут зовсім невеселі звістки. Уже одна частка членів друкує по газетах проти другої“.

Газета констатує, що політичні інтереси захопили значну частину української суспільности, але попри неї є багато людей,

яких інтереси тягнуть не до політичної, а до культурної роботи, й до них звертаєть ся газета з закликом до просвітної роботи, вказуючи, що в теперішнім моменті, „під сей горячий час“ така робота для України має велику політичну вагу.

Се справедливо. Але треба пам'ятати і те, що велика маса Українців, не даючи нічого для просвітної чи культурної української роботи, і тепер, „під той горячий час“, „самоотверженно“ працює на культурній ниві російській, для російської науки, літератури, освіти, публіцистики і т. и., і то не лише люди, що в запалі свого самоотверження вирекли ся всякої звязи з українством, але й такі, що при тім не переставали й далі не перестають уважати себе, або й иньшими уважати ся за „ширих Українців“, „українських патріотів“, трохи не „героїв українства“. Давнійше вони виправдували ся ворожими нагінками на все українське, неможливістю робити щось на українській ниві. Тепер як не як, а можливість вповні законної, всяким начальством, вищим і низшим толерованої національної роботи незмірно побільшила ся, а разом з тим і зросла в ній потреба та побільшила ся відвічальність перед своїм народом, перед своєю суспільністю всіх тих, хто „во время люте“ лишив її без помочи, хто пересидів сі часи на печі, або далі „удивляв мир своїм самоотверженням“.

Треба пам'ятати, що не тільки культурна робота в теперішнім часі має „велику політичну вагу“, але ще й більшу політичну та всяку иньшу вагу має і матиме її брак. Заборона українського слова кожної хвили готова упасти — і в яким тоді світлі покаже себе наша Україна? Доси все складано на заборони: мовляв мали-б Українці й те й се, коли-б не забороняли і наукових видань, і популярної літератури, й ідейної белетристики, і перекладів, і видань для дітей, і підручників шкільних і всякої всячини. Але як заборона упаде й не буде виходити ані наукових видань, ані серйозної белетристики, ані путящої літератури для народа, ані книжок для науки в тих українських школах, яких українська суспільність тепер добиваєть ся? Неупереджені люди готові тепер вірити, що Українців в їх змаганнях до своєї національної культурної роботи здержують лише перешкоди зі сторони російського правительства, що зняти ті перешкоди — й зараз бухне робота тих скритих національних сил, широко розвинець ся українська культура. А як в дійсности не бухне, а почне тліти й шипіти, як мокре горить? Як українська суспільність далі буде

мандрувати пробитими й протоптаними по правительственным російським указкам шляхами, далі плекати „не токмо за страхъ, но и за совѣсть“ російську культуру, а на „українську ниву“ будуть падати лише відпадки та недоїдки: замість солідної роботи, яка-б відповідала сучасним культурним вимогам, будуть на ній-понисувати ся самими лише ріжними „пробами пера от гусиного крила“, ріжною мізерією, робленою в тім перекопанню, що для Українців і то буде добре, — що тоді?

Прикро й подумати, бо було-б се страшним моральним ударом, який би міг незмірно скомпромітувати українство і в очах чужих, і в очах інертної більшости самих своїх, здискредитувати всі домагання й жадання, які ставили ся Українцями чи то в сфері культурній, чи то в питаннях політичних, та привалити їх тяжким каменем, тяжшим може від теперішніх репресій, українське питання! Хто схоче слухати в таким разі оправдань і виводів, що ті історичні обставини, в яких протягом століть жив український нарід, ослабили в ній національне почуте, національні змагання, що їм треба дати віджити, відійти, щоб вернули ся і нормальні функції, як лікарською гімнастикою, вправним уживаннем приводять до нормального стану занедбаний, напів атрофований орган? У кожного хорого можна пояснити й вивести з причин вповні натуральних його хоробу; але коли певна одиниця, замість боронити своєї позиції в боротьбі за істнованне, в критичний момент кладеть ся до шпиталю — хто візьметь ся боронити для неї її облишену позицію? Числити на чужу великодушність, на чужу піддержку ніколи не вільно, і тому українській суспільности треба з такими можливостями дуже поважно числити ся. Тому нинішній брак культурної роботи на російській Україні в дійсности представляеть ся в далеко небезпечнійшій сьвітлі, ніж комусь може здавати ся, а відповідне виступленне українства в хвилі, коли спадуть з нього заборони, має далеко більше значіння, ніж се виглядає на перший побіжний погляд. Українські органи повинні звертати на се велику увагу.

